

İktisadi ve İdari Bilimlerde Modern Araştırmalar-2024

Editörler

Banu TANRIÖVER
Nebiye YAMAK

LIVRE DE LYON

2024

Sosyal Bilimler

İktisadi ve İdari Bilimlerde Modern Araştırmalar-2024

Editörler

Banu TANRIÖVER & Nebiye YAMAK

LIVRE DE LYON

Lyon 2024

İktisadi ve İdari Bilimlerde Modern Araştırmalar-2024

Editors • Prof. Dr. Banu TANRIÖVER • ORCID: 0000-0001-8074-2159
Prof. Dr. Nebiye YAMAK • ORCID: 0000-0003-3336-4735

Cover Design • Motion Graphics
Book Layout • Motion Graphics
First Published • July 2024, Lyon

e-ISBN: 978-2-38236-692-9

DOI Number: 10.5281/zenodo.12670700

copyright © 2024 by **Livre de Lyon**

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission from the Publisher.

Publisher • Livre de Lyon

Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France

website • <http://www.livredelyon.com>

e-mail • livredelyon@gmail.com

CONTENTS

ÖNSÖZ	1
BÖLÜM I. KÜRESEL EMTİA FİYATLARINI BELİRLEYEN FİNANSAL DEĞİŞKENLERİN ANALİZİ <i>Mehmet KUZU</i>	1
BÖLÜM II. SEFALET ENDEKSİ: TÜRKİYE – ARJANTİN KİYASLAMASI <i>Nida GÜNSAN & Haluk YERGİN</i>	9
BÖLÜM III. TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU KANALI ARACILIĞI İLE PARASAL AKTARIM MEKANİZMALARI <i>Hüsnüye BULUT & Celal KIZILDERE</i>	27
BÖLÜM IV. TÜRKİYE’NİN SON DÖNEM DIŞ TİCARET PERFORMANSI VE DIŞ TİCARET POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME <i>Sümevra GÜLTEKİN & Muhammed BENLİ</i>	43
BÖLÜM V. YENİLİKÇİ FİNANS UYGULAMALARI: MERKEZİYETSİZ FİNANS “DEFI” <i>Emine Gamze CAN</i>	75
BÖLÜM VI. DİJİTALLEŞMENİN SİGORTACILIK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ <i>Yasin KARADENİZ</i>	93
BÖLÜM VII. MUHASEBEDE DİJİTALLEŞME VE YAPAY ZEKA UYGULAMALARININ KULLANIMI <i>Ayşe Seden ÖZBEK PÜSKÜL</i>	107
BÖLÜM VIII. BASİT USULDE TESPİT OLUNAN KAZANÇLARDA GELİR VERGİSİ İSTİSNASININ VERGİ ADALETİ AÇISINDAN TARTIŞILMASI <i>Mutlu YORULDU</i>	119
BÖLÜM IX. MOBİL UYGULAMALARDA ONLİNE ALIŞVERİŞ: TRENDYOL ÖRNEĞİ <i>Gözde ÜŞENMEZ & Ahmet SARITAŞ</i>	135
BÖLÜM X. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE OYUN TEORİSİ <i>Mehmet Murat PAYAM</i>	161

BÖLÜM XI.	B20: G20 POLİTİKALARINI YÖNLENDİREN ULUSÖTESİ KAPİTALİST SINIF	175
	<i>F. Müge ALGAN</i>	
BÖLÜM XII.	KAMU YÖNETİMİNDE YOLSUZLUK VE YAPTIRIMLARI	197
	<i>Polat TUNÇER</i>	
BÖLÜM XIII.	TÜRK SOSYAL GÜVENLİK REFORMUNUN GEREKÇESİ OLARAK FİNANSMAN PROBLEMİ VE ÇÖZÜME YÖNELİK ÖNERİLER	225
	<i>Zeynep ÖZMEN</i>	
BÖLÜM XIV.	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞADIĞI İŞSİZLİK KAYGISI ALGISININ SEBEPLERİ VE ÇÖZÜMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	245
	<i>Yurdanur URAL USLAN & Yüksel SARIKAYA & Tuğba YILMAZ & Nevruz Zuhul BENLİ</i>	

BÖLÜM IV

TÜRKİYE’NİN SON DÖNEM DIŞ TİCARET PERFORMANSI VE DIŞ TİCARET POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

*An Assessment on Recent Foreign Trade Performance
and Policies of Türkiye*

SÜMEYRA GÜLTEKİN² & MUHAMMED BENLİ³

²(Yüksek Lisans Öğrencisi) Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,

E-mail: sumeyragltn@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-7571-2147

³(Doç. Dr.) Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,

E-mail: muhammed.benli@bilecik.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6486-8739

1. Giriş

Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren dünya ekonomisinde büyük bir etki yaratan küreselleşme süreci, ülkeler arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerin derinleşmesine yol açmıştır. Nitekim bu süreç, global ekonomide yeni dinamiklerin ortaya çıkması, ticaret hacminin artması ve uluslararası rekabetin yoğunlaşması ile sonuçlanmıştır. Küreselleşme ile birlikte üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ve teknolojik ilerlemelerin hızla yayılması, ülkelerin ekonomik büyüme potansiyellerini artırmıştır.

Küreselleşmenin hem bir sonucu hem de bir nedeni olarak dış ticaretin liberalleşmesi, bir ülkenin ekonomik kalkınması ve refah seviyesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dış ticaretin artması, ülkelerin dış piyasalara erişimini

1. Bu çalışma, Sümeyra Gültekin’in Doç. Dr. Muhammed Benli danışmanlığında hazırladığı "Türkiye’de Dış Ticaretin Yapısı ve Çeşitlilik” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

genişleterek ihracat gelirlerini artırır ve ithalat yoluyla daha ucuz ve kaliteli mallara erişim sağlar. Dolayısıyla bu, yerli üreticilerin uluslararası rekabet koşullarında kendilerini geliştirmelerine ve verimliliklerini arttırmalarına olanak tanır. Dış ticaret, ayrıca, teknolojik yeniliklerin ve bilgi birikiminin hızla yayılmasına katkıda bulunarak ekonomilerin uzun dönemdeki büyümelerini destekler.

Türkiye de gelişme yolundaki ekonomiler arasında, bu küresel dönüşümden etkilenen ve iktisadi yapısını küresel piyasalara uyumlu hale getirme çabası içerisinde önde gelen ekonomilerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, Avrupa Birliği (AB) ile 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması, Türkiye'nin küresel ticaret sistemine entegrasyonunda önemli bir dönüm noktası olmuş; Türkiye'nin AB ile olan ticaretinin artmasına, ticaret kompozisyonunun değişmesine ve Türkiye ekonomisinin yeni ve farklı bir dinamizm kazanmasına katkıda bulunmuştur. Gümrük Birliği ile birlikte Türkiye, ticaret politikalarını daha rekabetçi ve liberal bir yapıya kavuşturmuş, bu da ülkenin ekonomik performansını olumlu yönde etkilemiştir.

Türkiye'nin dış ticaret politikaları, ülkenin ekonomik kalkınma ve büyüme hedeflerine ulaşma çabasında hayati bir rol oynayacak, ekonomik ve sosyal yapısında derin izler bırakacak şekilde Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren birçok dönüşüm aşamasında geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kapitülasyonlarla başlayan dış ticaret süreci, Cumhuriyet'in ilk yıllarında millî çıkarları koruma ve ekonomik bağımsızlığı sağlama amacı güden politikalarla şekillenmiştir. Türkiye'nin dış ticaret politikaları, 1980'li yıllardan itibaren ise radikal bir dönüşüm süreci yaşayarak dışa açılma ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine girmiştir.

Küresel ticaret ortamında son yıllarda yaşanan gelişmeler ise ülkenin dış ticaret politikalarını ve performansını yakından etkilemiş; özellikle ticaret savaşları, korumacılık eğilimlerinin yeniden gündeme gelmesi ve COVID-19 pandemisi gibi küresel olaylar, Türkiye'nin dış ticaret yapısında ve stratejilerinde önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Ticaret savaşları, özellikle ABD ve Çin arasında yaşanan gerilimler, küresel ticaretin yönünü ve hacmini etkilemiş, Türkiye gibi gelişme yolundaki ülkeler için hem riskler hem de fırsatlar yaratmıştır. Pandemi süreci ise küresel tedarik zincirlerinin kırılganlığını ortaya koymuş ve ülkelerin ticaret politikalarında yeniden yapılanma ihtiyacını gündeme getirmiştir.

Bu hususlar kapsamında mevcut çalışma, Türkiye'nin tarihsel süreç içerisinde gelişen ve değişen dış ticaret politikalarını incelemeyi ve son dönemdeki dış ticaret performansını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İlk

olarak, Türkiye'nin dış ticaret politikalarının tarihsel gelişimi ele alınacak ve bu politikaların Türkiye ekonomisine etkileri üzerinde durulacaktır. Cumhuriyet döneminden 1980'lere ve günümüze kadar uzanan süreçte, dış ticaret politikalarının nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve bu sürecin iktisadi kalkınmaya nasıl yansıdığı incelenecektir. İzleyen bölümde ise küreselleşme sürecinin Türkiye'nin dış ticaretine olan etkileri detaylı bir şekilde ele alınacak ve Türkiye'nin bu süreçteki performansı değerlendirilecektir. Küreselleşmenin getirdiği fırsatlar ve zorluklar, Türkiye'nin bu süreçte nasıl konumlandığı ve hangi stratejileri benimsediği tartışılacaktır.

Mevcut çalışma, Türkiye'nin dış ticaret politikalarının etkinliğini ve sürdürülebilirliğini analiz ederek gelecekteki ticaret stratejilerine ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Türkiye, bulunduğu coğrafya ve kalkınma düzeyi itibarıyla dış ticaret politikalarını ve performansını sürekli olarak değerlendirmek ve küresel ticaret dinamiklerine uyum sağlamak zorundadır. Bu bağlamda, çalışma, Türkiye'nin dış ticaret stratejilerinin etkinliğini ve sürdürülebilirliğini değerlendirerek yakın ve uzak gelecekteki ilgili politikaların belirlenmesinde yol gösterici olacaktır. Ayrıca, küresel ticaret ortamındaki değişikliklerin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini anlamak ve bu doğrultuda politika önerileri geliştirmek, ülkenin ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda, çalışma hem akademik literatüre katkıda bulunacak hem de politika yapıcılar için değerli bilgiler sunacaktır. Türkiye'nin dış ticaret performansının değerlendirilmesi, ülkenin küresel ekonomik sistemdeki konumunu güçlendirmek ve sürdürülebilir bir büyüme stratejisi oluşturmak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, çalışma, Türkiye'nin dış ticaret politikalarının tarihsel gelişimini, küreselleşme sürecindeki performansını ve geleceğe yönelik stratejik önerileri ele alarak, Türkiye ekonomisine dair genel bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.

2. Dış Ticaretin Nedenleri

Ülkelerin ticaret yapma nedenleri ekonomik açıdan ele alındığında, ilk olarak rekabet avantajı sağlama isteği ön plana çıkmaktadır. Rekabet avantajı, bir ülkenin diğerlerine kıyasla daha etkin ve verimli olduğu sektörlerde, kaynaklarının, teknolojisinin, mühendislik becerilerinin vb. diğer ülkelere göre gelişmiş olmasıdır. Örneğin, bir ülkenin fazla miktarda tarım arazisine sahip olması, tarım ürünleri üretiminde avantaj elde etmesini sağlarken, başka bir ülkenin ise mühendislik ve otomotiv endüstrisindeki uzmanlığı ilgili alanlarda avantaj sağlamasını mümkün kılmaktadır. Uluslararası ticaret, ülke

içerisinde üretilen malların küresel pazarlarda rekabetle karşılaşması sonucunu doğurur. Bu rekabetin varlığı, üretimde verimlilik artışı, inovasyon ve daha az maliyetle daha kaliteli ürünlerin üretimini teşvik etmektedir. Bu aynı zamanda, tüketicilere daha iyi ürünlerin sunulması anlamını taşımaktadır (International Trade Council, 2019).

Her ülke sahip olduğu kaynaklarla ihtiyacı olan her şeyi üretebilme potansiyeline sahip olamayabilir. Dolayısıyla ülkeler, yerel üreticinin karşılayamadığı üretim ihtiyacını gidermek amacıyla dış ticaret yaparlar. Bu kapsamda dış ticaret, bir ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla diğer ülkelerle kaynaklarını paylaşması anlamına gelmektedir. Ülkeler, dış ticaret aracılığıyla vatandaşlarının çok daha çeşitli ve kaliteli ürünlere erişimini sağlamaktadır. (Nwandu vd., 2021).

Ülkelerin dış ticaret yapma nedenlerinden bir diğeri ise, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki olası pozitif etkileridir. Literatürde, dış ticaretin ekonomik büyümeyi etkileme kanalları ve iktisadi büyüme üzerindeki potansiyel etkileri üzerine farklı görüşler mevcuttur (McDonald, 2009). Klasik ekole göre, dış ticaret uluslararası uzmanlaşmaya imkân tanıyarak faktör verimliliğini ve dolayısıyla toplam üretimi artırmaktadır. Neoklasik iktisatçılar ise ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre uzmanlaşarak üretim yapmaları ve bu ürünlerin ticaretini serbest bırakmaları gerektiğini öne sürmektedir. Nitekim onlara göre serbest ticaret piyasa verimliliğini ve dolayısıyla da genel ekonomik refahı artırır. Neoklasik ekole göre ticari engeller (gümrük tarifeleri, kotalar vb.) kaynak dağılımını bozarak verimliliği düşürür ve refah kaybına neden olur. Neoklasik iktisatçılar, serbest ticaretin genel olarak refah artırıcı bir etkisi olduğunu savunmakla birlikte bazı durumlarda devlet müdahalesinin gerekliliğini de göz ardı etmezler. Örneğin, piyasa başarısızlıkları, dışsallıklar ve stratejik ticaret politikaları, ticaret politikalarının doğru bir şekilde tasarlanması açısından göz önünde bulundurulmalıdır. Keynesyen iktisatçılar ise dış ticareti iktisadi faaliyetler, istihdam, gelir dağılımı ve makroekonomik istikrar üzerindeki etkileri üzerinden değerlendirirler. İhracatı toplam geliri artırıcı bir faktör olarak değerlendiren bu iktisatçılar, ithalatı toplamdan bir sızıntı olarak görmüşlerdir. Keynesyen görüş, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki gelir artırıcı etkisine vurgu yapmıştır (İspir vd., 2009: 60). Bu bağlamda bazı iktisatçılar (Kruger, 1975; Balassa, 1978; Williamson, 1978; Tyler, 1981; Bhagwati, 1982; Srinivasan, 1985), dış ticaretin, emek verimliliğini ve kapasite kullanım oranını artırması, teknolojik ilerlemeye olanak sağlaması ve istihdam imkanları yaratması

nedeniyle ülkelerin üretimlerini ve refahlarını artıracaklarını savunmuşlardır. İhracata dayalı büyüme hipotezinin ve içsel büyüme modellerinin öncüleri olarak kabul edilen bu iktisatçılara göre, ihracatın genişlemesi rekabeti artırarak kaliteli ürün üretimini teşvik eder ve ölçek ekonomilerini mümkün kılar. Böylece istihdam ve işgücü verimliliğinde artış sağlanır. Dış piyasalarda oluşan rekabet baskısı ise teknolojik yenilikleri tetikleyerek ekonomiyi daha dinamik hale getirir (Aktaş, 2009: 36; İspir vd., 2009). Bu kapsamda, ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki potansiyel etkilerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Uçan ve Koçak, 2014: 52):

- İhracat yapan ülkeler, dış pazarlara açılarak ölçek ekonomilerinin avantajlarından faydalanma fırsatı bulur. Bu süreç, üretim maliyetlerini düşürür ve verimliliği artırır.
 - Verimlilik artışı, dış ticaretin getirdiği kazançlarla birleşerek firmaların rekabet gücünü yükseltir.
 - İç pazarın sınırlı imkanlarından ziyade uluslararası piyasalara yönelmek, teknolojik gelişmeleri teşvik eder. Bu süreç aynı zamanda ülkeler arası rekabeti de artırır.
 - Dış ticaretin artması, döviz gelirlerini artırarak dış ticaret hadlerini iyileştirir (Korkmaz ve Aydın, 2015).
 - Dış ticaretin fayda ve maliyet birleşimi, bir ülke için çeşitli fırsatlar sunar; maliyetlerin düşmesiyle ürün çeşitliliği artar ve ürün kalitesi yükselir.
 - Daha iyi üretim ve yönetim uygulamalarını teşvik ederek verimliliği artırır (Yılmaz, 2010: 246).

Keynesyen iktisatçılar her ne kadar dış ticaretin ekonomik refahı artırma potansiyeli olduğunu kabul etseler de stratejik sektörlerin korunması, istihdamın desteklenmesi ve makroekonomik istikrarın sağlanması için gerekli müdahalelerin yapılmasını önerirler.

Dış ticaret, aynı zamanda hem ülke içinde hem de ülkeler arasında siyasi ilişkilerin bir parçasıdır (McDonald, 2009). Ülkelerin ticaret yapma motivasyonları arasında, politik ve diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi amacını da önemli bir faktör olarak değerlendirmek mümkündür. Ticaret hacmindeki artış, ülkeler arasında ekonomik bağların derinleşmesine yol açar. Bu da genellikle ülkelerin birbirlerine olan güvenlerini artırarak daha yakın ilişkiler kurmalarına olanak sağlar (Nwandu vd., 2021). Ayrıca ülkeler arasında karşılıklı ekonomik bağların güçlenmesi, iş birliğini ve dolayısıyla da anlaşmazlıkların barışçıl

yollarla çözümünü teşvik eder. Çünkü ticari ilişkilerini devam ettirmek isteyen ülkeler genellikle barışçıl çözümleri tercih ederler ve çatışmalardan kaçınırlar. Böylece ticaret aracılığıyla elde edilen kazançlar, çatışmaların maliyetlerini azaltarak barışın korunmasına katkı sağlar (Lieberman, 2004).

3. Geleneksel Dış Ticaret Teorileri

Dış ticareti analitik olarak inceleyen ilk ekonomist, Klasik İktisat Okulu'nun öncüsü olarak kabul edilen Adam Smith'tir. Smith öncesi ise, özellikle Avrupa başta olmak üzere Batı dünyasında 16. yy.'dan 18. yy.'a kadar hâkim olan ekonomi politikalarının temelinde yatan düşünce Merkantilizm'dir (Uğur, 2022: 3).

Merkantilistler, bir ülkenin refahını artırmak için dış ticaretin teşvik edilmesi ve ticaret dengesinin ülke lehine çevrilmesi gerektiğini savunmuştur. Onlara göre, bu amaç kapsamında, ihracatın artırılması, ithalatın ise sınırlandırılması gerekmektedir. Çünkü ithalatın artması, ihracat ile ülkeye giren altın ve gümüş gibi değerli madenlerin ülke dışına çıkarılması demektir. Dolayısıyla bir ülkenin ekonomik gücünü ve refahını artıran bu değerli madenlerin, ülke içerisinde kalması ve birikebilmesi için devletin ekonomiye ithalat vergileri ve kotalar gibi kısıtlayıcı ticaret politikaları üzerinden müdahale etmesi gerekir. Aynı zamanda, bu politikaların planlı ve tutarlı olmasının da ülke refahı için gerekli olduğunu ileri sürerler (Savaş, 1997; Güngör, 2006).

Merkantilistlerin aksine ticaretin ulusal zenginliği artıran bir faaliyet olmadığını savunan Fizyokrasi düşüncesi ise 18. yüzyıl Fransasın'da ortaya çıkmıştır. Fizyokrasi ekolünün temelinde, ekonominin doğal yasalar tarafından şekillendirildiği düşüncesi yatmaktadır. Tarım sektörünü ekonominin en verimli faaliyet alanı olarak gören ve desteklenmesi gerektiğini savunan Fizyokratlar, iktisadi liberalizmi savunan düşünceleriyle Merkantilist düşünceden ayrılırlar (Alkin, 1975: 26). Fizyokratların ekonomik anlayışı, doğal düzen kavramına dayanır. Doğal düzen, ekonomideki işleyişin devlet müdahalesi olmadan kendiliğinden dengeye geleceği inancını ifade eder. Bu bağlamda Fizyokratlar, ekonomik serbestliği savunan ilk düşünürler arasında yer almaktadır. Tarımı ön plana çıkaran bir zenginlik anlayışını benimseyen Fizyokratlara göre, ticaret, malların mallarla mübadele edildiği ve artık bir değer yaratmayan faaliyet olarak görülmektedir (Eker vd., 1994: 9-10; Güngör, 2006).

Tablo 1'de Merkantilizm ve Fizyokrasi'nin karşılaştırmalı olarak savundukları düşünceler özetlenmiştir.

Tablo 1. Fizyokratlar ve Merkantilistler Özelliklerinin Karşılaştırılması

Özellikler	Fizyokratlar	Merkantilistler
Devletin Rolü	Devlet müdahalesi sınırlı olmalıdır.	Korumacı politikalar uygulanmalı ve devlet müdahalesi gereklidir.
Ticaret Politikaları	Hâkim serbest piyasa	İthalat kısıtlamaları ve koruyucu tarifeler uygulanmalıdır.
İktisadi Düşüncenin Temeli	Doğal düzen geçerlidir. Tarımsal üretimin verimliliği söz konusudur	Ekonomik refahın artması için ticaret fazlası sağlanmalıdır.
Zenginliğin Kaynağı	Tarımsal üretim	Altın ve gümüş (değerli madenler) birikimi
Ekonominin Temeli	Tarım	Ticaret ve sanayi
Vergilendirme	Yalnızca tarım gelirleri üzerinden alınan tek vergi sistemi.	Çoklu vergi sistemi

Kaynak: (Gleicher, 1982; Aydemir ve Güneş, 2006)

3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith (1723-1790), 1776 yılında yayınlanan ve iktisadi düşüncelerini açıkladığı *Milletlerin Zenginliği* kitabında, uluslararası ticaretin ve ekonomik iş birliğinin temel ilkelerinden biri olan Mutlak Üstünlükler Teorisi’ni detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Teoriye göre, ülkeler belirli malları diğer ülkelere göre daha düşük maliyetle üretebildikleri takdirde, o mallarda mutlak üstünlüğe sahiptir. Ülkeler, mutlak üstünlüğe sahip oldukları malları üretip ihraç ederken, mutlak üstünlüğe sahip olmadıkları malları diğer ülkelerden ithal etmelidirler. Bu, her ülkenin kaynaklarını en verimli şekilde kullanmasını sağlar. Mevcut uzmanlaşma süreciyle birlikte ülkelerin artan üretimi, ticaret yaptığı diğer ülkelerle paylaşılır. Dolayısıyla, uluslararası ticarete yer alan tüm ülkelerin ortak bir fayda elde etmeleri sağlanır. Ülkeler, en verimli oldukları alanlarda üretim yaparak dünya genelindeki kaynakların en etkin şekilde kullanılmasını sağlar (Dinler, 2016).

Mutlak Üstünlükler Teorisi’nin temelinde uzmanlaşmayla beraber iş bölümü bulunmaktadır. Smith’e göre iş bölümü, görünmez elin (doğal düzen) bir parçasıdır. İş bölümünde, işçiler tek bir işle ilgilendiğinden doğal olarak

yaptıkları işte uzmanlaşırlar. Ayrıca, bir işten diğer bir işe geçiş aşamasında kaybedilen zamandan tasarruf edilir. Hem uzmanlaşma hem de zamandan tasarruf sağlanması, malın üretim sürecindeki verimliliğinin artırır. Böylece daha hızlı ve daha düşük maliyetle üretimin gerçekleşmesi söz konusu olur (Yazıcıoğlu, 2023: 32). Smith, iş bölümünü, toplu işçinin yapım aşaması örneği üzerinden açıklar. Bir işçinin üretim aşamalarını tek tek ele alan Smith, toplu işçi üretiminin bütün aşamalarında tek bir işçinin çalışması yerine üretimin her bir aşamasında farklı işçilerin çalışmasının, daha kısa sürede ve daha fazla miktarda toplu işçi üretilmesini sağlayacağını ifade eder (Smith, 2016: 5-23).

Smith, bir ülkenin hangi ürünlerde uzmanlaşması gerektiğine piyasa koşullarının karar verdiğini öne sürer. Ancak, bir ülkenin belirli ürünlerde uzmanlaşması, bir dizi faktörün etkileşimiyle şekillenen karmaşık bir süreçtir. Bu faktörler arasında doğal kaynaklar, iklim koşulları, insan kaynakları, teknoloji altyapısı, eğitim düzeyi, altyapı yatırımları ve ekonomik politikalar gibi unsurlar bulunur. Bu bağlamda, bir ülkenin üstünlüğünün hem doğal hem de kazanılmış faktörlere bağlı olabileceği göz ardı edilmemelidir (Kutlu, 2004: 23).

Doğal üstünlük, bir ülkenin coğrafi konumu ve doğal kaynaklarından sağlanan avantajlara dayanır. Bu avantajlara, bir ülkenin iklimi, altın ve demir madenleri, doğalgazı, petrolü veya belirli bir sektörde tecrübeli işçileri örnek gösterilebilir. Bununla birlikte kazanılmış üstünlük, bir ülkenin yatırım yaparak elde ettiği ürün teknolojisinde ileri düzeyde olması durumudur (Palacıoğlu, 2018: 8-9). Bu durum, teknolojik gelişmeler, AR-GE faaliyetleri, eğitim ve mühendislik yetenekleri ve bilgi birikimi ile ilişkilidir. Belirli bir sektörde yenilikçi çözümlerin geliştirilmesi veya üretim süreçlerinin verimli bir hale getirilmesi ile üstünlük elde edilebilir. Ayrıca, bu süreçte uzun vadeli planlama yapılması ve devletin ekonomiye müdahalesini gerektiren durumların olabileceği dikkate alınmalıdır (Kutlu, 2004: 23).

3.2. Karşılaştırmalı (Mukayeseli) Üstünlükler Teorisi

David Ricardo'nun (1772-1823), Mukayeseli Üstünlükler Teorisi, uluslararası ticaretin temel ilkelerinden biri olarak kabul edilir ve Ricardo tarafından 1817 yılında yayımlanan "Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri" (Principles of Political Economy and Taxation) adlı eserinde detaylandırılmıştır. Bu teori, ülkelerin belirli malların üretiminde diğer ülkelere göre daha düşük fırsat maliyetine sahip oldukları takdirde, o mallarda uzmanlaşmaları gerektiğini savunur. Mukayeseli üstünlük, mutlak üstünlükten farklı olarak, bir ülkenin bir malı daha düşük maliyetle üretip üretmemesine değil, diğer mallara göre daha düşük fırsat maliyeti ile üretebilmesine dayanır.

Ülkeler, mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Bu, her ülkenin üretim kapasitesini en verimli şekilde kullanmasını sağlar. Uzmanlaşan ülkeler, ürettikleri malları ihraç eder ve mukayeseli üstünlüğe sahip olmadıkları malları ithal eder. Bu şekilde, tüm ülkeler toplam refahlarını artırır.

David Ricardo'nun Mukayeseli Üstünlükler Teorisi, uluslararası ticaretin ve uzmanlaşmanın temellerini oluşturarak ülkelerin karşılıklı olarak fayda sağladığı ve toplam refahın arttığı bir ticaret düzeni önerir. Bu teori, uluslararası ticaret politikalarının ve ekonomik iş birliklerinin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Ricardo'dan sonraki dönemde, ekonomilerin refahını arttırmada uluslararası ticaretin önemli bir rol oynadığı düşüncesi kapitalizmin temel kabulü haline gelmiştir (Eğilmez, 2020). Ancak, günümüze kadar gelen bu teori, John Stuart Mill (1806-1873) tarafından, dış ticaretin yapılmasının nedenleri üzerinde durulduğunu; fakat ticaretin hangi mübadele oranına göre yapılacağını açıklamadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Mill, ticarete mübadele oranını açıklayan “karşılıklı talep kanununu” geliştirmiştir. Mill, iki ülke arasında ticaretin gerçekleşmesi için her iki ülkenin de diğer ülkenin mallarına talep göstermesi gerektiğini savunur. Bir ülkenin ihraç mallarına olan talep, diğer ülkenin ithal mallarına olan talep ile dengelenir. Mill'in teorisine göre, uluslararası ticarete değişim oranı (fiyat oranı), iki ülkenin karşılıklı taleplerine bağlı olarak belirlenir. Bu oran, her iki ülkenin de ticaretten fayda sağlamasını mümkün kılar. Mill'in bu görüşleri Alfred Marshall (1842-1924) tarafından “teklif eğrileri analizi” kapsamında geliştirilmiştir. Teklif eğrileri, bir ülkenin dış ticarete diğer ülkeye hangi miktarda mal sunacağını ve karşılığında hangi miktarda mal talep edeceğini gösterir. Bu analiz, ticaret dengesini ve değişim oranlarını anlamak için kullanılır ve uluslararası ticaret politikalarının ve ekonomik ilişkilerin değerlendirilmesinde önemli bir rol oynar (Dinler, 2016; 560-564).

3.3. Heckscher-Ohlin Teorisi

Ricardo ve Smith, uluslararası ticareti açıklarken emek verimliliğinin önemini vurgulamıştır; ancak, ülkeler arasındaki emek verimliliğinin farklılıklarını etkileyen nedenleri yeterince açıklamamışlardır. Bu eksikliği gideren isimler, Eli Heckscher (1909-1987) ve Bertil Gotthard Ohlin (1899-1979) olmuştur. “Faktör Donatımı Teorisi” veya daha yaygın olarak bilinen adıyla “Heckscher-Ohlin Teorisi”ne göre, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünü belirleyen temel unsur, faktör yoğunluğudur. Ülkeler bol miktarda sahip oldukları faktörleri yoğun olarak kullanan malların üretiminde uzmanlaşarak bu malları

ihraç eder ve diğer malları ithal eder. Bu, kaynakların verimli kullanılmasını sağlar ve toplam refahı artırır. (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011). Heckscher-Ohlin Teorisi, aynı zamanda, ticaretin üretim faktörleri üzerindeki etkilerini de açıklar. Ticaret, faktör fiyatlarını etkileyerek gelir dağılımını değiştirir; bol olan faktörün geliri artarken, kıt olan faktörün geliri düşebilir.

3.4. Yeni (Diğer) Ticaret Teorileri

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki endüstri ticaretini açıklayan faktör donatımı teorisi, küreselleşme ile birlikte ticari ilişkilerin gelişmesi ve dönüşümü ile birlikte evrilen bir perspektife sahiptir. Ülkeler, bir yandan belirli mallarda uzmanlaşırken diğer taraftan kendi aralarında yoğun ticaret ilişkilerini sürdürmüştür. 1960'lı yılların başlarından itibaren, uluslararası ticari ilişkilerdeki bu yoğunluğun ve bu kapsamdaki ampirik çalışmaların bir sonucu olarak bir dizi yeni dış ticaret teorisi ortaya çıkmıştır. Bu teorilerden biri olan “Nitelikli İşgücü Teorisi”, Donald B. Keasing (1935-1993) ve Peter Bain Kenen (1932-2012) tarafından geliştirilmiştir. Teori, bir ülkenin ekonomik başarısının ve uluslararası ticaretteki rekabet gücünün, sahip olduğu nitelikli işgücünün düzeyi ile doğrudan ilişkili olduğunu savunmaktadır. Nitekim nitelikli işgücü, daha yüksek katma değerli ürünlerin ve hizmetlerin üretimini mümkün kılar. Teknolojik yenilikler ve ilerlemeler, nitelikli işgücü tarafından kolayca benimsenir ve uygulanır. Bu, bir ülkenin üretkenliğini ve rekabet gücünü artırır. Nitelikli işgücüne sahip olan ülkeler bu alanda uzmanlaşırken, nitelikli işgücü eksikliği yaşayan ülkeler ise daha düşük nitelikli işgüçle üretilebilen mallar üzerinde uzmanlaşmaktadır. Nitelikli işgücüne sahip ülkeler, yüksek teknoloji ve bilgi yoğun ürünlerin üretiminde ve ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu, uluslararası ticarete rekabet avantajı sağlar (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011).

İkinci teori, Posner (1961) tarafından geliştirilen “Teknoloji Açığı Teorisi”dir. Bu teori, AR-GE yatırımları yapan ve yeni mal/üretim yöntemleri geliştiren ülkelerin avantajlarına odaklanmaktadır. Teknoloji Açığı Teorisi, ülkelerin teknolojik yenilik ve gelişme düzeylerindeki farklılıkların uluslararası ticaret ve rekabet avantajlarını nasıl etkilediğini açıklar. Yenilikçi ülkeler, teknolojik gelişmeleri ilk benimseyerek rekabet avantajı elde ederler; bu avantaj, zamanla teknolojinin diğer ülkelere yayılmasıyla değişebilir. Ancak, diğer ülkeler tarafından yeni malın üretilebilmesi için belirli bir süre geçmesi gerekmektedir. Bu süreçte, malı üreten ülke, patent hakkıyla üretimde tekel durumundadır ve ihracat üstünlüğüne sahiptir. Bu üstünlük, patent hakkının

sona ermesi ve diğer ülkeler tarafından yeni üretilen malın taklit edilmesiyle son bulmaktadır (Posner, 1961: 320-340).

Üçüncü teori, “Ürün Dönemleri Hipotezi”, Raymond Vernon (1966) tarafından geliştirilmiştir. Bu hipoteze göre, yeni malların üretilmesi ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi bağlanıçta gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilir. Ancak, gelişmiş ülkeler, Teknoloji Açığı Teorisi’nde olduğu gibi, ürettiği mallarda rekabet gücünü kaybedene kadar beş aşamadan geçer. İlk olarak, yeni üretilen mal yurt içi piyasaya yöneliktir. Daha sonra, ürünün olgunlaştığına karar verilip ihracatına başlanır. İhracatı yapılan malın diğer ülkeler tarafından üretilmesine olanak vermek amacıyla ülke dışına lisans verilir. Lisansa sahip olan ülkeler, düşük maliyet avantajıyla o malın tüm ihracatını yapmaya başlarlar. Üretim, düşük maliyetli işgücü ve üretim faktörlerine sahip gelişmekte olan ülkelere kayar. Son olarak, patent hakkının ve üretimi kısıtlayan lisansın ortadan kalkmasıyla birlikte ilk üretici olan ülke, söz konusu malın ithalatçısı konumuna gelir. Mevcut aşamalardan geçen ülkelerin, ürün dönemleri tamamlanmış olur. Ürün, pazarda eski popülerliğini yitirmeye başlar ve talep düşer. Üretim ve satışlar azalır, bazı durumlarda ürün piyasadan çekilir. Üretim, tamamen düşük maliyetli ülkelerde yoğunlaşır ve yenilikçi ülkeler yeni ürünlere odaklanır (Dinler, 2016).

Dördüncü teori, Staffan Burenstam Linder (1961)’ın “Tercihlerde Benzerlik Teorisi” dir. Bu teori, geleneksel ticaret teorilerinden farklı olarak, ülkeler arasındaki ticaretin büyük ölçüde tüketici tercihleri ve gelir düzeylerindeki benzerliklere dayandığını savunur. Ülkeler, tüketici talepleri ve yaşam standartları benzer olan diğer ülkelerle ticaret yapar. Teori, özellikle sanayi ürünleri ticaretinde geçerlidir. Gelişmiş ülkeler, benzer gelir düzeylerine ve tüketici tercihlerine sahip diğer gelişmiş ülkelerle sanayi ürünleri ticareti yapma eğilimindedir. Bir ülkenin ihracat yapısı, büyük ölçüde iç pazarındaki taleplerle şekillenir. Ülkeler, iç pazarda talep edilen malları üretir ve benzer taleplere sahip ülkelerle bu malların ticaretini yapar. Teori, talep olgusunu dikkate alması dolayısıyla faktör donatımı teorisinden farklılaşmaktadır (Aşık ve Karadam, 2022: 83).

Yeni ticaret teorileri kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer teori, “Ölçek Ekonomileri Teorisi”dir. Geleneksel karşılaştırmalı üstünlük teorisi, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklere sahip oldukları mallarda uzmanlaşarak ticaret yapmalarını öngörürken ölçek ekonomileri teorisi, bu uzmanlaşmanın büyük ölçekli üretimle birleşerek maliyet avantajlarını artırabileceğini savunur. Diğer taraftan, Heckscher-Ohlin teorisi, ülkelerin faktör donanımları

doğrultusunda ticaret yaptıklarını öne sürerken ölçek ekonomileri teorisi, bu faktör donanımlarının büyük ölçekli üretim ve verimlilik artışları ile birleşerek ticaret modellerini şekillendirebileceğini ifade eder. Ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip benzer mallarının olması durumunda, karşılaştırmalı üstünlük derecelerini artırmak için ülkeler ölçek ekonomilerinden yararlanırlar. Teori, faktör donatımı teorisinin aksine, benzer faktör donanımlarına sahip ülkeler arasında da uluslararası ticaretin gerçekleşebileceğini öne sürer. Aslında ölçek ekonomilerinin, uluslararası ticaret teorilerinin ötesine geçerek, büyük ölçekli üretim ve maliyet avantajlarının ticaretin doğasını nasıl şekillendirdiğini gösterdiği ifade edilebilir (Stigler, 1958).

Son olarak, “Monopolcü Rekabet Teorisi”, gelişmiş ülkeler arasındaki dış ticareti ölçek ekonomileri ve endüstri içi ticaret kavramlarıyla açıklar. Endüstri içi ticaret, belirli bir sanayi malının farklılaştırılarak ülkeler arasında karşılıklı olarak ihracat ve ithalatının yapılmasını ifade eder (Dinler, 2016). Bu teori kapsamında endüstri içi ticaret, aynı endüstride aynı mal grubunun hem ihracat hem de ithalatının yapılmasıdır. Günümüzde bu malların, birbirleri yerine ikame edilebilme özelliğine sahip olmakla beraber; renk, şekil, görünüş, marka, isim ve bir takım reklamlarla diğer ürünlerden farklı olduğu algısı oluşturulur. Bu şekilde piyasanın oluşturulması, monopolcü rekabet olarak adlandırılır. Ayrıca, monopolcü rekabet teorisi, ölçek ekonomilerine de yer verir. Teoriye göre, firmaların üretimde uzmanlaşma derecelerinin artması, ölçek ekonomilerinden yararlanmalarını sağlar. Dolayısıyla, ölçek ekonomileri nedeniyle, üretilen malların parça başına maliyetleri azalır ve firmalar bu durumdan büyük avantaj sağlar. Monopolcü rekabet, firmaların yenilik yapma ve verimliliklerini artırma eğiliminde olmalarını sağlar. Rekabet, firmaları daha iyi ürünler sunmaya ve maliyetleri düşürmeye teşvik eder. Ürün çeşitliliği, tüketicinin refahını artırır. Tüketiciler, ihtiyaçlarına ve tercihlerine en uygun ürünü seçme şansına sahip olur. Monopolcü rekabet, belirli bölgelerde endüstriyel kümelenmelerin oluşmasına katkıda bulunabilir. Bu kümelenmeler, firmaların maliyetlerini düşürmelerine ve rekabet gücünü artırmasına yardımcı olur (Parenti vd., 2017).

4. Türkiye'nin Dış Ticaret Politikalarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, coğrafi olarak Asya ile Avrupa'nın kucaklaştığı stratejik bir konuma sahip olmuş ve bu eşsiz konumuyla kültürel bir çeşitliliğe kucak açmıştır. Bu tarihsel ve coğrafi zenginlik, Türkiye'nin ekonomik yapısına da yansımış, dış ticaret potansiyelini artırmıştır. Buna rağmen; özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ve 1929-

1946 yılları hariç sürekli varlığını sürdüren cari açık, günümüzde de Türkiye’nin en önemli ekonomik sorunlarından birisidir (Aydın ve Beşballı, 2018). Nitekim Merkez Bankası verilerine (TCMB) göre; cari işlemler açığının 2021 yılında 14.9 milyar dolara, 2022 yılında 49.1 milyar dolara, 2023 yılında 45.2 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. 2024 yılının mart ayı itibarıyla da cari işlemler dengesi, 4.544 milyon dolar açık vermiştir. Türkiye’de tarihsel süreç içinde, bu sorunu hafifletmek veya aşmak amacıyla çeşitli stratejiler ve politikalar izlenmiştir. Bu politikaların temel amaçları arasında, cari açığın düşürülmesiyle birlikte enflasyonun kontrol altına alınması, işsizlik oranlarının azaltılması, gelir adaletinin sağlanması ve ekonomik büyümeyi destekleyecek yapısal reformların gerçekleştirilmesi bulunur. Bu bağlamda 1980 yılında alınan 24 Ocak Kararları, Türkiye’nin ekonomik yapısını ve politikalarını köklü bir şekilde değiştirmiş, modern Türk ekonomisinin şekillenmesinde belirleyici reformlardan biri olmuştur (Saçık, 2009).

4.1. 1980 Öncesi Uygulanan Ekonomi Politikaları

Türkiye’de 1980 öncesi dönemde izlenen ekonomi politikaları, çeşitli siyasi ve ekonomik koşullara bağlı olarak değişiklik göstermiştir. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin, siyasi bağımsızlığını devam ettirebilmesi güçlü ve sağlam bir ekonomiyle mümkündü. Türkiye ekonomisinin gelişimini sağlamak amacıyla sınırlı olan kaynakların etkin bir şekilde, kalkınma hedeflerine yönelik olarak kullanılması söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye’de ekonomik planlama düşüncesi 1933 yılında hazırlanan sanayi planları ile başlamıştır (Uzunkaya, 2020; 15).

1929’da yaşanan küresel ekonomik krizin ardından, 1933-1937 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu plan, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi amacıyla devletçilik politikasıyla desteklenmiştir (Köksal, 1973: 6). Türkiye’nin ilk sanayi planı olan söz konusu plan, 1934 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde, ithalatın yaklaşık %50’sini oluşturan beş ana sanayi kolu belirlenmiştir. Bunlar; dokuma sanayi (pamuk, kendir, yün), seramik sanayi (şişe cam, porselen), selüloz sanayi (selüloz, kâğıt, suni ipek), kimya sanayi (zaç yağı, klor, sud kostik, süper fosfat), maden sanayi (demir, kömür, bakır, kükürt) idi. 1930 yılında toplam ithalat 147.5 milyon lira iken, bu beş sanayi kolunun ithalat hacmi 65 milyon lira olmuştur. Ayrıca planda sanayi yatırımlarının yanı sıra enerji üretimi, altın ve petrol arama faaliyetleri de yer almıştır. Bu plan ile sanayileşme sürecinde dışa bağımlılığı azaltarak yerli üretimi artırmak amaçlanmıştır (Polatoğlu, 2017: 57).

1939 yılına gelindiğinde Türkiye’de, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’na birtakım konular (yatırım ve ara malların imal edildiği sanayi tesisleri kurulması) eklenmiş ve bu doğrultuda İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıkları yapılmıştır. Sümerbank, Etibank ve Denizbank gibi kurumlara uygulanacak projeler için kaynak ayrılmıştır. Bu dönemde, 1930-1932 yılları arasında ortalama %3.5 olan büyüme hızı, 1933-1939 yılları arasında %8.1 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, 1930-1937 yılları arasında dış ticaret fazla vermekle beraber denk bütçe politikası izlenmiştir. Yine bu dönemde birçok yabancı sermayeli şirket ve demiryolları millileştirilmiştir. Ancak 1938-1943 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla uygulanamamıştır (Soylu ve Yaktı, 2012: 375-376). Savaşın sona ermesiyle 1946 İvedi Sanayi Planı ve 1947 Vaner Planı (Türkiye İktisadi Kalkınma Planı) gibi farklı planlar uygulanmak istenmiştir. Ancak bu süreçte planlı ekonomiye geçiş çabaları başarısız olmuştur (Uzunkaya, 2020: 15).

Çok partili demokrasiye geçilen 1946 yılında, çok sayıda siyasi parti kurulmuş ve ülkede politik istikrarsızlık yaşanmıştır. 1950 yılında Adalet Partisi’nin iktidara gelmesiyle çok partili dönemde ilk defa seçimle iktidar değişikliği yaşanmıştır (Topuz, 1972:171). 1950’li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisi, ithal ikameci sanayileşme stratejisini benimsemiştir. Bu strateji, ithalatı kısıtlayarak yerli sanayiye korumak ve geliştirmek amacına dayanmıştır. Ancak ithalatın dış ticaret içerisindeki oranının hızla artması ve sürekli dış açıkların oluşması, ithal ikame politika araçları olan kotalar, ithalat yasakları ve gümrük duvarlarının uygulanmasına yol açmıştır. Aynı dönemin dış ticaret açığı ihracat gelirlerinin %50’sini aşmıştır. Sonuç olarak yoğun bir ödemeler dengesi sorunu yaşanmış ve bu, ülke ekonomisinin dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına bağımlı hale gelmesine yol açmıştır (Kanca, 2012: 55-60). Bu yıllarda ülkeye gelen dış yardımlar ülkedeki döviz ihtiyacını geçici olarak giderecek ancak uzun dönemde döviz bağımlılığı giderek artmıştır. 1954’ten itibaren hem dış ticarete hem de tarım sektöründe yaşanan tıkanıklık (ithalat kısıtlamaları, döviz sıkıntısı, üretimde yaşanan verimlilik düşüşleri vb.) nedeniyle iç pazara yönelik tüketim mallarının üretimini önceleyen bir üretim anlayışı ortaya çıkmıştır. 1958 yılına gelindiğinde, Avrupa İktisadi İş Birliği Teşkilatı, dış yardımların devamlılığını bir istikrar programının uygulanması gerekliliğine bağlamıştır. Türkiye bu doğrultuda, 4 Ağustos 1958 yılında istikrar programını uygulamaya başlamıştır. Bu programla birlikte devalüasyon yapılmış, dış ticaret rejimi yeniden düzenlenmiş, para arzı kontrol altına alınmış, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ürünlerinin fiyatları artırılmıştır. Ancak alınan

bu önlemler, fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine neden olmuş ve 1959 yılında fiyat artışları devam etmiştir.

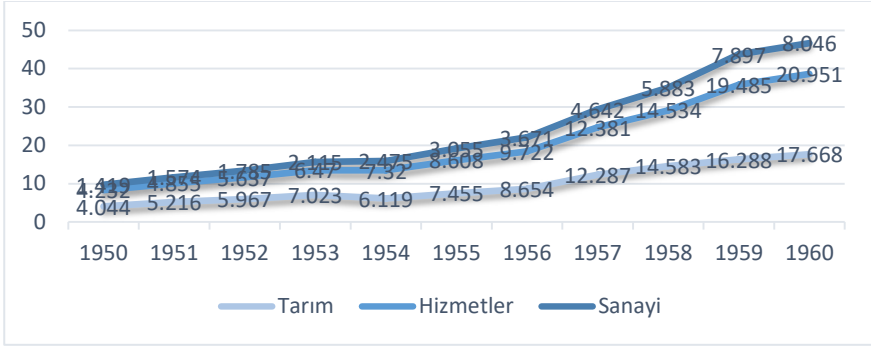
Tablo 2'de görülebileceği üzere, 1950-60 döneminde ihracat 300 milyon dolar civarında seyretmekteyken, ithalat rakamları 500 milyon doları geçmektedir. Bu durum, ülkenin dış ticaretinin negatif olduğunu (dış ticaret açığı) göstermektedir. Bu dönemde, dış ticaret dengesinin sürekli açık verdiği görülürken, 1952 yılında bu açık en yüksek seviyeye (22.3'ten 193'e) ulaşmıştır.

Tablo 2. Dış Ticaret Göstergeleri (1950-1960)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1950	263.4	285.7	-22.3
1951	314.1	402.1	-88
1952	362.9	559.9	-193
1953	396.1	532.5	-136.4
1954	334.9	478.4	-143.5
1955	313.3	497.6	-184.3
1956	305.0	407.3	-102.3
1957	345.2	397.1	-51.9
1958	247.2	315.1	-67.9
1959	353.8	470	-116.2
1960	320.7	468.2	-147.5

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923-2006)

Bu dönemde, Türkiye ekonomisi büyük ölçüde tarımsal üretime dayanmaktadır. Tarım sektörü, traktör ve modern tarım ekipmanlarının ithalatı ile mekanize edilmeye çalışılmıştır. Marshall Planı kapsamında alınan yardımlar, Türkiye'nin altyapısının geliştirilmesine ve tarımsal üretimin artırılmasına katkı sağlamıştır. Ancak bu dönemde sanayi yatırımları sınırlı kalmasına rağmen tarımda makinelerin kullanılmaya başlanması, insan gücüne olan ihtiyacı azaltmıştır. Bu da işgücünün tarım sektöründen diğer (hizmetler, sanayi) sektörlerle kaymasına neden olmuştur (Kılıçbay, 1992; Kanca, 2012: 59-61). Nitekim Şekil 1'de görüldüğü üzere, tarım, hizmetler ve sanayi sektörleri bu dönem itibarıyla gelişme göstermiştir. Tarım sektörü özelinde, 1955 yılının sonlarına doğru ciddi artışların olduğu görülmektedir. Ancak bu dönemde, sanayi sektöründeki gelişmenin daha çok ön planda olduğu ve sanayi sektörünün Türkiye'nin ekonomik dönüşümünde önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir.

Şekil 1. 1950-60 Yılları Tarım, Hizmetler, Sanayi Sektörlerinin Gelişimi

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923-2006)

1960 darbesi sonrasında, Türkiye ekonomisinde planlı kalkınma dönemi başlamıştır. 1963 yılında, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan bu planlar ile, ekonomik kalkınmanın sistematik ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde devlet, sanayi sektörünü teşvik etmek için büyük ölçekli KİT'ler kurmuş ve sanayi yatırımlarını artırmıştır. İthal ikameci sanayileşme stratejisi çerçevesinde, otomotiv, beyaz eşya ve elektronik gibi sektörlerde yerli üretim teşvik edilmiştir. Ayrıca, devlet destekli kredi ve sübvansiyonlar ile özel sektörün de yatırım hamlelerine dahil olması sağlanmıştır (Altınbaş, 2009; Bağır, 2022). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1961-1965) döneminde, devlet müdahalesi ve kamu ekonomisini önceleyen bir ekonomi politikası izlenmiştir. İlgili dönemde hem sanayileşmeye odaklanılmış hem de büyük ölçekli sanayi yatırımları teşvik edilmiştir. Bu planda, yatırımların yerli kaynaklarla finanse edilmesi ve ithal ürünlerin yerli üretimle ikame edilmesi üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşımla, ülke ekonomisinin bağımsızlığı ve yerli üretim potansiyelinin artırılması hedeflenmiştir (Apak, 1993: 109).

1970'ler Türkiye ekonomisi için zorlu bir dönem olmuştur. 1973 yılında yaşanan petrol krizi, Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir. 1974 yılında ham petrol fiyatının 2,5 dolardan 11,6 dolara çıkması, dünya ekonomisindeki dengeleri yerinden oynatmış ve üretim maliyetlerinin yükselmesine neden olmuştur. Bu durum arz şoku yaratarak toplam arzın azalmasına yol açmıştır. Azalan toplam arz, fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine ve istihdam ile gelir düzeylerinin düşmesine neden olmuştur (Bilgili, 2016: 122). Petrol ihracatçısı bir ülke olan Türkiye'nin dış ticaret açığı bu fiyat artışlarından dolayı üç kat artmıştır. Bu kriz, Türkiye'de ödemeler dengesi açığının büyümesi ve

döviz kıtlığı nedeniyle üretimin durması gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Dünya genelinde petrol tasarrufuna gidilmesine rağmen Türkiye’de petrol sübvansiyonları artırılarak tüketim teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu durum, dış ticaret açığının 2,3 milyar dolara, bütçe açığının ise 303 milyon dolara çıkmasına yol açmıştır. Hükümet, döviz kıtlığını aşmak için dış borçlanmaya gitmiştir (Öztürk ve Saygın, 2017: 6).

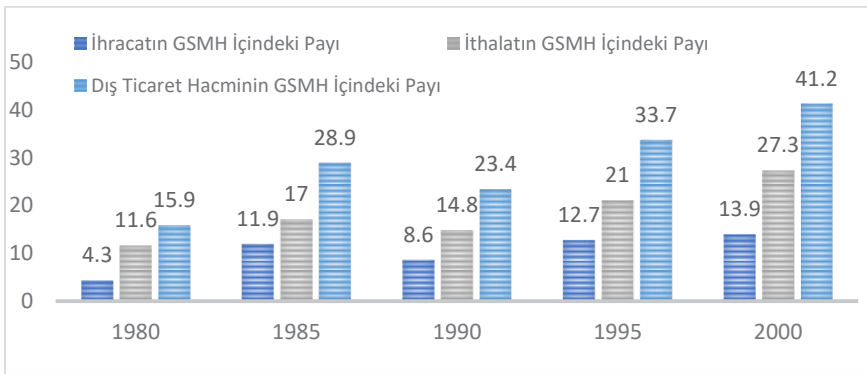
1973’teki büyük petrol krizinde, dünya genelinde petrol şirketleri yoğun arama faaliyetlerine yönelirken Türkiye, yabancı sermayeyi kısıtlayan ve petrol aramalarını devlete bırakan 1702 sayılı “Petrol Reformu Kanunu” nu uygulamıştır (İlseven, 1991: 94). Kriz, petrol fiyatlarının yanı sıra tahıl fiyatlarının da yükselmesine neden olmuştur. Pamuk üretiminde yaşanan artış, Türkiye’nin pamuk alanında daha etkin olmasını sağlamıştır. Petrol krizi, yurtdışında çalışan vatandaşları da olumsuz etkilemiş ve döviz gelirlerinin azalmasıyla Türk işçiler ülkeye geri dönmek zorunda kalmıştır. 1970’lerin sonlarına doğru Türkiye ekonomisi, ciddi bir ödemeler dengesi krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Döviz rezervlerinin tükenmesi ve dış borçların artması, ekonomide yapısal reformların gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu kriz, 1980’de alınacak 24 Ocak Kararlarına zemin hazırlamıştır (Öztürk ve Saygın, 2017).

4.2. 24 Ocak 1980 Kararları

1980 sonrası dönemde liberal ekonomi politikaları, Türkiye’nin ekonomik yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale, yeni bir ekonomik dönemin başlangıcı olmuştur. 24 Ocak Kararları, Türkiye’nin bu dönemdeki ekonomik istikrarı sağlama, üretimin artırılması ve karaborsacılığın oluşmasını engelleme çabalarında önemli bir rol oynamıştır. 1970’lerin sonlarına doğru, Türkiye ekonomisinde yaşanan yüksek enflasyon, döviz kurlarındaki istikrarsızlık, kamu borçlarının artması ve ekonomik büyümenin yavaşlaması gibi sorunlar ekonomiyi olumsuz etkilemiştir (Dağdemir ve Küçükcalay, 1999: 126-127). Bu bağlamda 24 Ocak Kararları, döviz kurlarının serbestleştirilmesi, faiz oranlarının serbest bırakılması, kamu kesimi harcamalarının kısıtlanması, kamu borçlarının azaltılması, özelleştirme sürecinin hızlandırılması ve dış ticarete liberalleşme gibi önlemleri içermektedir (Sönmez, 1985: 55). Alınan bu önlem kararları, kısa vadede, ekonomik istikrarın sağlanması ve enflasyonun kontrol altına alınması gibi olumlu etkiler göstermiştir. Türkiye’nin ekonomi politikaları daha liberal bir yöne doğru evrilmiş ve serbest piyasa ekonomisi prensipleri ön plana çıkmıştır. Türkiye ekonomisinde devletin rolü azaltılmış ve özelleştirme politikalarının uygulanması gibi adımlar atılmıştır (Atağenç, 2017: 79-81).

1990'larda, Türkiye ekonomisi daha fazla liberalleşmeye yönelik politikalarına devam etmiştir. Ancak bu yıllar, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli krizlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz, yüksek enflasyon ve devalüasyonla sonuçlanmıştır. Bu kriz, dış ticaret dengesini ciddi şekilde etkilemiş ve ithalatın kısıtlanması sonucunu doğurmuştur. Ancak 1996 yılında, ithalatın artırılması amacıyla AB ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmayla sanayi ürünlerinde gümrük tarifelerinin kaldırılması öngörülmüştür. Her ne kadar bu durumun ithalatı artırıcı bir etkisi olsa da bazı sektörlerin rekabet gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Tüm bunların ardından, 1997 Asya Finansal Krizi ve 1998 Rusya Krizi, Türkiye'nin ihracat pazarlarının daralmasına neden olmuştur (Uçan ve Çebe, 2018: 8-9). 1980'den 2000'e kadar ihracat ve ithalat değerlerinde önemli artışlar gözlemlenmiştir. 1980 yılında yaklaşık 3 milyar dolar olan ihracat, 2000 yılında 27 milyar dolara yükselmiştir (Sezgin, 2009). Aynı dönemde, ithalat 1980'de yaklaşık 8 milyar dolar iken, 2000 yılında 54 milyar dolara ulaşmıştır. Bu süreçte toplam dış ticaret hacmi sürekli artış eğiliminde olmuştur. Dış ticaret dengesi incelendiğinde, kriz yılları hariç, sürekli artan bir dış ticaret açığı eğilimi olduğu görülmektedir.

İthalat ve ihracatın GSMH içerisindeki paylarının sunulduğu Grafik 4.3'te de görülebileceği üzere 1980 yılında ihracatın GSMH'ye oranı %4.3 iken bu oran 2000 yılında %13.9'a yükselmiştir. Aynı dönemde, ithalatın GSMH'ye oranının %11.6'dan %27.3'e çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla, ilgili dönem itibarıyla Türkiye ihracatının büyük ölçüde ithalata bağımlı olduğu ifade edilebilir.

Şekil 2. İhracat ve İthalatın GSMH İçerisindeki Payları (%) (1980-2000)

Kaynak: TÜİK, İstatistiksel Göstergeler (1980-2000)

4.3. 2000-2020 Dönemi: Krizler, Küreselleşme ve İstikrar

Türkiye, 2000'li yıllarda küresel ekonomiye entegrasyon sürecini hızlandırmış, Gümrük Birliği Anlaşması'nın etkileri bu dönemde daha da belirginleşmiştir. AB ile artan ticaret hacmi ve yabancı yatırımlar, Türkiye'nin ihracat performansını olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca Türkiye, AB'ye üyelik süreci kapsamında gerçekleştirilen reformlar ve makroekonomik istikrar politikaları ile ihracatın milli gelir içerisindeki payını artırmaya devam etmiştir (Kesici, 2009: 411-412). Bu durum, Türkiye'nin ekonomik yapısının uluslararası standartlara uyumuna katkı sağlamıştır. 2001 ekonomik krizi sonrasında da IMF destekli reformlar sayesinde ihracattaki artış devam etmiştir (Turgut, 2006).

Ancak 2001 ile 2003 yılları arasında Arjantin ve Latin Amerika'da yaşanan ekonomik krizlerin bir sonucu olarak artan döviz talebi, daralan TL likiditesi ve sermaye kaçışları, Türkiye ekonomisinin milenyumun başlarındaki temel sorunları olmuştur (Uygur, 2001: 54-55). 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz ise Türkiye'nin ihracat pazarlarında daralmaya neden olmuştur. Ancak, kriz sonrası dönemde Türkiye hızla toparlanarak yeni pazarlara açılma stratejisi benimsemiş ve yatırımları artıracak yatırım teşvik politikaları uygulamaya başlamıştır. Avrupa ve ABD pazarlarının yanı sıra, Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi gelişmekte olan pazarlara yönelmiştir Aynı zamanda, farklı ülkeler ve bölgelerle ticaret anlaşmaları yaparak ticaret engellerinin azaltılması ve pazar erişiminin genişletilmesini desteklemiştir (Aşçı, 2019).

2011 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da meydana gelen Arap Baharı, söz konusu bölgelere olan ihracatı olumsuz etkilemiştir. Bunun üzerine Türkiye, Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi alternatif pazarlara yönelerek dış ticaretini çeşitlendirmiş ve ekonomik dayanıklılığını artırmıştır. Bu dönemde yapılan stratejik hamleler (ekonomik ve diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi, lojistik ve altyapı yatırımları, yerli üretime yönelik yatırımlar vb.), Türkiye'nin küresel ekonomik dalgalanmalara karşı daha dirençli hale gelmesini sağlamıştır (Çavuş, 2012: 28-30).

Tablo 3'te ilgili dönem özelinde ihracatın GSYİH içerisindeki payına ait veriler sunulmuştur. 2000-2019 döneminde, bazı yıllarda dalgalanmalar göstermekle birlikte genel olarak ihracat payında önemli bir artış gerçekleşmiş ve 2000 yılında %10.23 olan ihracat payı, 2019 yılında %22.73'e kadar yükselmiştir. Bu da son yıllarda, Türkiye'nin dış ticaretteki performansının iyileştiği ve küresel pazardaki rekabet gücünün arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 3. İhracatın GSYİH İçerisindeki Payı (2000-2019)

Yıllar	İhracat (Bin ABD Doları)	GSYİH (Bin ABD Doları)	İhracat Payı (%)
2000	27,774,906	271,546,016	10.23
2001	31,334,216	200,650,918	15.62
2002	36,059,089	236,356,165	15.26
2003	47,252,836	314,049,410	15.05
2004	63,167,153	402,668,845	15.69
2005	73,476,480	499,741,069	14.70
2006	85,534,676	547,585,958	15.62
2007	107,271,750	678,635,566	15.81
2008	132,027,196	774,367,681	17.05
2009	102,142,613	646,894,531	15.79
2010	113,883,219	772,366,615	14.74
2011	134,906,869	831,691,448	16.22
2012	152,461,737	871,122,993	17.50
2013	151,802,637	950,350,602	15.97
2014	157,610,158	934,855,430	16.86
2015	143,838,871	861,879,256	16.69
2016	142,529,584	862,744,469	16.52
2017	156,992,940	851,045,500	18.45
2018	167,920,613	771,424,856	21.77
2019	171,454,945	754,412,685	22.73

Kaynak: TÜİK

4.4. 2020 ve Sonrası: Pandemi ve Yeni Ekonomik Dinamikler

2020 yılında, dünya genelinde yaşanan COVID-19 pandemisiyle küresel ekonomi sallantılı bir döneme girmiştir. Pandeminin etkisiyle, küresel ticaretin durma noktasına gelmiş ve birçok ülke ekonomisi bu durumdan olumsuz etkilenmiştir (Çuhadar ve Altın, 2023: 48). Ancak, bu süreç Türkiye için yeni fırsatlar doğurmuştur. Dijital ticaretin ve e-ticaretin öneminin arttığı bu dönemde, Türkiye dış ticaret stratejisini, dijital ticaret anlaşmaları ve dijital altyapıya yapılan yatırımlara yönlendirmiştir (Ata, 2024). Artan dijitalleşme sayesinde Türkiye, e-ticaret ve dijital hizmetler alanında ciddi bir büyüme kaydetmiştir. Nitekim Ticaret Bakanlığı verilerine göre; 2020 yılında %66 artarak 226 milyar TL'ye ulaşan e-ticaret satışları, 2021'de çevrimiçi alışveriş alışkanlığının daha da yaygınlaşmasıyla birlikte %69 düzeylerine çıkarak 382

milyar TL’yi aşmıştır. Bu büyümeye paralel olarak, e-ticaret kapsamındaki işlem sayıları da dikkate değer bir artış göstermiştir. 2020’de 2.3 milyar olan online alışveriş siparişi sayısı, 2019 yılı (1.4 milyar adet) ile karşılaştırıldığında %68’lik artış gözlemlenmektedir. 2021 yılı sonunda ise bu rakam, %46 artarak 3.4 milyar adede ulaşmıştır.

Pandemi sonrası süreç, aynı zamanda, Türkiye’nin çevre dostu ve sürdürülebilir ticaret politikalarında da ilerleme kaydettiği bir dönem olmuştur. AB’nin Yeşil Mutabakatı ve küresel sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda, Türkiye çevreci yaklaşımlar benimsemeye başlamıştır (Gevher ve Acet, 2023). Bu doğrultuda, 2021 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 12. Kalkınma Planı kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. 2021-2025 dönemini kapsayan bu stratejik belge, sürdürülebilirlik ve yeşil çevre politikalarına odaklanarak, ekonomik büyümenin çevresel etkilerini azaltmayı hedeflemektedir. Plan, yeşil ekonomi ve endüstriyel dönüşüm, sürdürülebilir ulaşım ve altyapı, doğal kaynakların korunması ve çevre yönetimi, iklim değişikliği ve karbon azaltımı gibi politika alanlarında önemli adımlar atılmasını içermektedir. Bu politikalar, Türkiye’nin çevresel açıdan daha sürdürülebilir bir geleceğe doğru ilerlemesini amaçlamaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024)

Tablo 4’te de görülebileceği üzere Şubat 2024 itibarıyla Türkiye’nin ihracatı 19.2 milyar dolar, ithalatı ise 26.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, bu durum 7.06 milyar dolar negatif ticaret dengesi oluşturmuştur. Şubat 2023 ile Şubat 2024 arasındaki dönemde Türkiye’nin ihracatı 2.25 milyar dolar artış göstererek 17 milyar dolardan 19.2 milyar dolara yükselirken, ithalatı ise 2.59 milyar dolar azalarak 28.9 milyar dolardan 26.3 milyar dolara gerilemiştir.

Tablo 4. Türkiye’nin Şubat 2023 - Şubat 2024 İhracat ve İthalat Verileri

Dönem	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)	Ticaret Dengesi (Milyar \$)	İhracat Artışı (%)	İthalat Azalışı (%)
Şubat 2023	17.0	28.9	-11.9	-	-
Şubat 2024	19.2	26.3	-7.06	13.2	-8.96

Kaynak: The Observatory of Economic Complexity (OEC) (2024)

Türkiye’nin 2022 yılı itibarıyla dünyada en büyük ihracatçı ve ithalatçı konumunda bulunduğu ürünler is Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Türkiye'nin En Büyük İhracatçı ve İthalatçı Konumunda Olduğu Ürünler (2022)

İhracat Ürünü	Hacim (milyar dolar)	İthalat Ürünü	Hacim (milyar dolar)
Ham demir çubuk	4.24	Hurda demir	8.77
El dokuma halı	2.34	Polikarboksilik asit	2.08
Çimento	1.76	Perakende olmayan sentetik filament iplik	1.69
Buğday unu	1.49	İşlenmemiş yapay kesikli elyaf	0.682
Borat	0.669	Jüt iplik	0.20

Kaynak: OEC (2024)

Şubat 2024'te Türkiye'nin en çok ihraç ettiği ürünler, Tablo 6'da da özetlendiği gibi, arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları (2.62 milyar dolar), makineler, mekanik cihazlar ve bunların parçaları (1.8 milyar dolar), elektrikli makineler ve elektronik ürünler (1.12 milyar dolar), demir ve çelik (890 milyon dolar) ve kıymetli taşlar, metaller ve inciler (874 milyon dolar) şeklindedir. Şubat 2024'te Türkiye'nin en çok ithal ettiği ürünler ise Tablo 4.5'te de görülebileceği üzere mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler (5.23 milyar dolar), makineler, mekanik cihazlar ve bunların parçaları (2.97 milyar dolar), arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları (2.63 milyar dolar), elektrikli makineler ve elektronik ürünler (2.02 milyar dolar) ve demir ve çeliktir (1.78 milyar dolar).

Tablo 6. Türkiye'nin En Çok İhraç ve İthal Ettiği Ürün Kategorileri (Şubat 2024)

Sıra	İhracat	Değer (milyar \$)	İthalat	Değer (milyar \$)
1	Arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları	2.62	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler	5.23
2	Makineler, mekanik cihazlar ve bunların parçaları	1.8	Makineler, mekanik cihazlar ve bunların parçaları	2.97
3	Elektrikli makineler ve elektronik ürünler	1.12	Arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları	2.63
4	Demir ve çelik	0.89	Elektrikli makineler ve elektronik ürünler	2.02
5	Kıymetli taşlar, metaller ve inciler	0.874	Demir ve çelik	1.78

Kaynak: OEC (2024)

Tablo 7’de verilen bilgilere göre Şubat 2024 itibarıyla Türkiye’nin ihracatının büyük kısmı İstanbul (9.43 milyar dolar), İzmir (1.2 milyar dolar), Kocaeli (1.02 milyar dolar), Bursa (1.01 milyar dolar) ve Ankara (987 milyon dolar) tarafından gerçekleştirilmiştir. Şubat 2024 yılı itibarıyla en çok ithalat hacmine ulaşılan şehirler ise sırasıyla İstanbul (14.3 milyar dolar), Gizli Veri (3.28 milyar dolar), Kocaeli (1.5 milyar dolar), Ankara (1.31 milyar dolar) ve İzmir’dir (917 milyon dolar).

Tablo 7. Türkiye’nin En Fazla İhracat ve İthalat Yapan Şehirleri (Şubat 2024)

Sıra	İhracat	Değer (milyar \$)	İthalat	Değer (milyar \$)
1	İstanbul	9.43	İstanbul	14.3
2	İzmir	1.2	Gizli Veri	3.28
3	Kocaeli	1.02	Kocaeli	1.5
4	Bursa	1.01	Ankara	1.31
5	Ankara	0.987	İzmir	0.917

Kaynak: OEC (2024)

Şubat 2024 itibarıyla Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı ülkeler sırasıyla Almanya (1.56 milyar dolar), Amerika Birleşik Devletleri (1.17 milyar dolar), İtalya (1.08 milyar dolar), Birleşik Krallık (1.02 milyar dolar) ve Irak’tır (945 milyon dolar). En çok ithalat yapılan ülkeler sıralamasında ise Rusya (3.97 milyar dolar), Çin (3.21 milyar dolar), Almanya (2.05 milyar dolar), dünyanın geri kalanı (1.53 milyar dolar) ve İtalya (1.37 milyar dolar) başı çeken ülkeler olmuştur.

Tablo 8. Türkiye’nin En Çok İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkeler (Şubat 2024)

Sıra	İhracat	Değer (milyar \$)	İthalat	Değer (milyar \$)
1	Almanya	1.56	Rusya	3.97
2	ABD	1.17	Çin	3.21
3	İtalya	1.08	Almanya	2.05
4	Birleşik Krallık	1.02	Diğer ülkeler	1.53
5	Irak	0.94	İtalya	1.37

Kaynak: OEC (2024)

Hizmetler ticareti kategorisinde, 2020 yılında Türkiye’nin hizmet ihracatı 4.07 milyar dolar olarak gerçekleşirken, hizmet ithalatı ise 3.01 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Aynı dönemde, en fazla ihracat ve ithalat yapılan hizmet türleri hakkında özet bilgiler Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. İhracatı ve İthalatı En Çok Gerçekleştirilen Hizmetler (2020)

Hizmet	İhracat Hacmi (milyar dolar)	Hizmet	İthalat Hacmi (milyar dolar)
Nakliye	1.78	Nakliye	1.07
Seyahat	1.26	Çeşitli ticari, profesyonel ve teknik hizmetler	0.612
Çeşitli ticari, profesyonel ve teknik hizmetler	0.358	Sigorta hizmetleri	0.421
Sigorta hizmetleri	0.274	Telif hakları ve lisans ücretleri	0.26
Bilgisayar ve bilgi hizmetleri	0.198	Bilgisayar ve bilgi hizmetleri	0.218

Kaynak: (OEC, 2024; Benli ve Atıcı, 2023: 410)

Türkiye'nin uzmanlık düzeyinin belirlenmesinde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi (Revealed Comparative Advantage Index - RCA Index), ihracat yaptığı ürünlerin karmaşıklık düzeyini gösteren Ürün Kompleksite İndeksi (Product Complexity Index - PCI) ve uzman olmadığı ancak ihracat potansiyeli bulunan ürünlerin belirlenmesinde İlişkililik İndeksi (Relatedness Index) kullanılmaktadır. Bu indekslerin sonuçları, Türkiye'nin uzmanlık düzeyi yüksek olan ürünleri, en yüksek kompleksite düzeyindeki ihracat ürünlerini ve potansiyel ihracat fırsatları bulunan ürünleri göstermektedir (Benli ve Atıcı, 2023). Bu bilgilere Tablo 10'da yer verilmiştir.

Tablo 10. Türkiye İçin RCA, PCI ve Relatedness İndeks Değerleri

Ürün	RCA İndeksi	Ürün	PCI İndeksi	Ürün	İlişkili İndeksi
Borat	45.7	Takım tezgahları; planyalama, şekillendirme, kanal açma, broşlama, dişli kesme ve taşlama, bitişme, testereyle kesme	2.08	Tabaklanmış keçi derisi	0.5
El dokuma halılar	37	Takım tezgahları; herhangi bir malzemeyi, melzemenin çıkarılmasıyla, lazerle veya..	1.82	Örgü kadın kabanları	0.49
Mermer, traverten ve kaymaktaşı	29.3	Makinelerle işlemek için; kauçuk veya plastik işlemek veya ürünlerin ithalatı için..	1.71	Ayakkabı parçaları	0.49
Bor	25.2	Vidalalar, cıvatalar, somunlar, koç vidaları, vida kancaları, perçinler, kamalar, kamalı pimler, rondelalar	1.67	Tabaklanmış at ve büyükbaş hayvan postları	0.49
Bitüm ve asfalt	22.4	Contalar ve diğer malzemelerle birleştirilmiş metal levhaların benzer bağlantıları veya	1.53	At ve büyükbaş derileri	0.49

Kaynak: OEC (2024)

Şubat 2024'te, Türkiye'nin yıllık ihracatındaki (Tablo 11) artış, öncelikle Irak (329 milyon dolar), Birleşik Krallık (204 milyon dolar) ve Amerika Birleşik Devletleri'ne gerçekleştirilen ihracattaki artıştan (198 milyon dolar) kaynaklanmaktadır. Ürün bazında ise arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları (445 milyon dolar), demir ve çelik (281 milyon dolar) ve mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler kalemlerindeki ihracat artışları (227 milyon

dolar) ihracat hacmindeki artışın başlıca sebebidir. Şubat 2024'te, Türkiye'nin yıllık ithalatındaki (Tablo 12) azalma ise öncelikle İsviçre (-2.52 milyar dolar), dünyanın geri kalanı (-1.28 milyar dolar) ve Ukrayna'dan gerçekleştirilen ithalattaki azalma (-116 milyon dolar) ile açıklanabilir. Ürün bazında ise, kıymetli taşlar, metaller ve inciler (-2.49 milyar dolar), mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler (-1.31 milyar dolar) ve tahıllar (-181 milyon dolar) ithalat hacminde gerçekleşen düşüşün başlıca kalemleri olmuştur.

Tablo 11. Ülke ve Ürün Bazında Türkiye'nin Yıllık İhracat Değişimleri

Sıra	Ülke/Ürün	Değişim (Değer)	Değişim (%)
1	Irak	329	53.3
2	Birleşik Krallık	204	25.2
3	Amerika Birleşik Devletleri	198	20.4
4	Arabalar, traktörler, kamyonlar ve parçaları	445	20.5
5	Demir ve çelik	281	46.1
6	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler	227	35.2

Kaynak: OEC (2024)

Tablo 12. Ülke ve Ürün Bazında Türkiye'nin Yıllık İthalat Değişimleri

Sıra	Ülke/Ürün	Değişim (Değer)	Değişim (%)
1	İsviçre	-2,52	-74.5
2	Diğer ülkeler	-1,28	-45.6
3	Ukrayna	-116	-28.4
4	Kıymetli taşlar, metaller ve inciler	-2,49	-0.61
5	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler	-1,31	-20
6	Tahıllar	-0,181	-40.7

Kaynak: OEC (2024)

Özetle Türkiye'nin son dönemdeki dış ticaret performansı, çeşitli iç ve dış dinamiklerin etkisi altında karmaşık bir tablo sergilemektedir. 2023 yılı itibarıyla ihracat hacmindeki artışa rağmen dış ticaret açığının devam etmesi, Türkiye'nin ekonomik performansı üzerinde hem olumlu hem olumsuz etkiler yaratmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'nin ihracatındaki artış, özellikle Irak, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan ihracatın artmasına

dayanmaktadır. Ürün bazında ise arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları, demir ve çelik, mineral yakıtlar ve mineral yağlar gibi kalemlerde önemli artışlar kaydedilmiştir. Bu, Türkiye’nin ihracat pazarlarını çeşitlendirme ve rekabet gücünü artırma çabalarının bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Yine, yüksek katma değerli ürünlerin ihracatında yaşanan artış, Türkiye’nin ekonomik kalkınması için olumlu bir işarettir. Elektrikli makineler, elektronik ürünler ve kıymetli taşlar gibi ürünlerin ihracatında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Bu, Türkiye’nin teknoloji ve bilgi yoğun sektörlerdeki rekabet gücünü artırma potansiyelini işaret etmektedir. Türkiye, geleneksel pazarlarının yanında Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi yeni pazarlara yönelerek dış ticaretini çeşitlendirme yolunda önemli adımlar atmaktadır. Bu bölgelerle yapılan ticaret anlaşmaları, Türkiye’nin ihracatını artırmasına ve ticaret engellerini azaltmasına yardımcı olmaktadır.

Diğer taraftan Türkiye’de 2023 yılında da devam eden dış ticaret açığı, ülkenin ekonomik performansı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. İthalatın ihracattan daha hızlı artması, dış ticaret dengesini bozmakta ve ülkenin döviz rezervlerini zorlamaktadır. Dünyanın içinde bulunduğu mevcut dönemde, çeşitli siyasi ve ekonomik gelişmeler Türkiye’nin dış ticaret politikalarını ve performansını doğrudan etkilemektedir. Rusya-Ukrayna savaşı, İsrail’in Gazze saldırıları, dünya genelindeki enflasyonist ortam ve resesyon beklentileri bu bağlamda dikkatle değerlendirilmelidir.

Rusya-Ukrayna savaşı, küresel enerji ve tarım ürünleri tedarik zincirlerini ciddi şekilde etkilemiştir. Türkiye’nin, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithal etmesi nedeniyle bu savaşın enerji fiyatları üzerindeki etkilerinden doğrudan etkilenmiştir. Enerji maliyetlerinin artması, üretim maliyetlerini artırarak ülkenin ihracattaki rekabet avantajını düşürmektedir. Ayrıca, savaşın bir sonucu olarak ortaya çıkan tarım ürünleri kıtlığı, Türkiye’nin gıda fiyatları üzerinde baskı yaratmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin enerji ve gıda güvenliğini artıracak politikalar geliştirmesi önemlidir.

Orta Doğu’daki siyasi gerilimler de, bölgedeki ticaret akışını yavaşlatabilecek etkiler yaratmaktadır. Bölgedeki istikrarsızlık, Türkiye’nin bu ülkelerle olan ticaretini zorlaştırabileceği gibi yeni pazar arayışlarını da hızlandırabilir. Bu bağlamda Türkiye’nin, Orta Doğu ülkeleriyle olan ticari ilişkilerini ve ihracat pazarlarını korumak için diplomatik çabalarını artırması gerektiği ifade edilebilir.

Dünya genelinde yükselen enflasyon, merkez bankalarının faiz artırımlarına gitmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, küresel ekonomik büyümenin

yavaşlamasına ve resesyon beklentilerinin artmasına neden olmaktadır. Küresel ekonomik büyümenin yavaşlaması, Türkiye'nin ihracat pazarlarının daralmasına neden olabilir. Türkiye, bu küresel ekonomik dinamiklere uyum sağlamak için para politikalarını dikkatle yönetmeli, ihracatın sürdürülebilirliğini sağlamak için maliyetleri düşürecek ve rekabet gücünü artıracak tedbirler almalıdır.

Pandemi sürecinde dijital ticaretin ve e-ticaretin önemi artmıştır. Türkiye de, bu alanda önemli adımlar atarak e-ticaret hacmini artırmıştır. E-ticaretin hızlı büyümesi, Türkiye'nin dijital altyapısını güçlendirmesi ve dijital ticaret anlaşmalarına yönelmesi gerektiğini göstermektedir. Dijital ticaret, küresel pazarlara erişimi kolaylaştırarak ihracat potansiyelini artırabilir.

AB'nin Yeşil Mutabakatı ve küresel sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda, Türkiye'nin çevre dostu ve sürdürülebilir ticaret politikalarını benimsemesi gerekmektedir. 2021 yılında kabul edilen 12. Kalkınma Planı, bu yönde atılan önemli adımlardan birisi olarak gösterilebilir. Türkiye, çevreci teknolojilere ve yenilenebilir enerjiye yatırım yaparak hem çevresel etkileri azaltmak hem de yeni ihracat fırsatları yaratmak adına bir çaba göstermesi gerekmektedir.

Türkiye'nin ihracatında yüksek katma değerli ürünlere yönelik destekleyici politikalarına devam etmesi ve bu alandaki ürünlerin ihracına yönelmesinin, dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyeceği ifade edilebilir. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi (RCA) ve Ürün Kompleksite İndeksi (PCI) gibi göstergeler, Türkiye'nin borat, el dokuma halılar ve mermer gibi ürünlerde güçlü olduğunu göstermektedir. Ancak, yüksek teknoloji ve bilgi yoğun ürünlerin ihracatında da rekabet avantajı sağlamak önemlidir.

Türkiye, geleneksel pazarlarının yanı sıra Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi yeni pazarlara yönelerek dış ticaretini çeşitlendirmelidir. Bu bağlamda bu bölgelerle yapılan ticaret anlaşmaları, Türkiye'nin ihracatını artırmasına ve ticaret engellerinin azaltmasına katkıda bulunacaktır.

Diğer taraftan, küresel ticaretin devamlılığı ve etkinliği için güçlü bir lojistik altyapı gerekmektedir. Türkiye, lojistik ve altyapı yatırımlarını artırarak küresel tedarik zincirlerinde daha güçlü bir konum elde edebilir. Özellikle, liman, havaalanı ve demiryolu yatırımları, ihracatın hızlanmasına ve maliyetlerin düşmesine katkı sağlayacaktır.

Son olarak, Türkiye'nin dış ticaret politikalarında stratejik sektörlerin desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Tarım, otomotiv, tekstil ve kimya gibi sektörlerin, Türkiye'nin rekabet avantajını artırması beklediği gibi bu sektörlerde Ar-Ge faaliyetlerine ve inovasyona yatırım yapılması, küresel rekabet gücünün artmasına neden olur.

5. Sonuç

Sonuç olarak Türkiye'nin son dönemdeki dış ticaret performansının, hem olumlu hem de olumsuz gelişmeleri içerdiği ifade edilebilir. Toplam ihracat ve yüksek katma değerli ürünlerin ihracat hacmindeki artış, olumlu göstergeler arasında yer almakla birlikte dış ticaret açığının büyümesi, enerji ve gıda fiyatlarındaki artış ve küresel enflasyon gibi faktörler, ekonomik performansı olumsuz etkilemektedir. Bu karmaşık tablo, Türkiye'nin dış ticaret politikalarını yeniden gözden geçirmesi ve stratejik adımlar atması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dijitalleşme, sürdürülebilirlik, ürün çeşitlendirmesi ve yeni pazar arayışları gibi stratejiler, Türkiye'nin dış ticaret performansını iyileştirmeye yardımcı olabileceği gibi lojistik ve altyapı yatırımları ile stratejik sektörlerin desteklenmesi, Türkiye'nin uzun dönemde sürdürülebilir büyüme ve kalkınma çabalarına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin dış ticaret politikalarını da etkin ve sürdürülebilir kılması, ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynayacaktır.

Türkiye, COVID-19 sonrası dönemde dış ticaret politikalarını yeniden şekillendirerek küresel ekonomik dinamiklere uyum sağlamalıdır. Rusya-Ukrayna savaşı, İsrail'in Gazze saldırıları ve küresel enflasyon gibi faktörler, Türkiye'nin dış ticaret politikalarını şekillendirmede dikkate alması gereken diğer önemli hususlar karşımıza çıkmaktadır. Bu zorlu küresel ortamda, Türkiye'nin esnek ve proaktif ticaret stratejileri geliştirmesi, küresel ekonomik belirsizliklere karşı dirençli olmasına yardımcı olacak; güçlü diplomatik ilişkiler yoluyla ve ticaret ağlarını genişletmek suretiyle bu zorlukların aşılması ve sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşılması mümkün olacaktır.

Özetle, Türkiye'nin son dönemdeki dış ticaret performansı karmaşık ve çok yönlüdür. Olumlu gelişmelerin sürdürülebilir hale getirilmesi ve negatif faktörlerin ise etkilerinin azaltılması, kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir.

Kaynakça

Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin ihracat ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 35-47.

Alkin, E. (1975). *Gelir ve büyüme teorisi*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul.

Aloba Köksal, B., & İlkin, A. R. (1973). *Türkiye'de iktisadi politikanın gelişimi (1923-1973)*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Apak, S. (1993). *Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrar uygulamaları*. Anahtar Kitaplar, İstanbul.

Aşcı, M. E. (2019). BRICS ülkelerinin küresel güç olma potansiyelleri ve Türkiye. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-60.

Aşık, S. A., & Karadam, D. Y. (2022). Linder hipotezi sınaması: Türkiye'nin ihracatı için ampirik bir analiz. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 82-91.

Ata, N. S. (2024). An evaluation of Turkey's transition process to industry 4.0. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(51), 120.

Atağenç, İ. Ö. (2017). İzmir iktisat kongresi ve 24 Ocak kararları sonrası Türkiye'nin liberal tecrübesinin karşılaştırmalı analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69-87.

Aydemir, C., & Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin ortaya çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 1-23.

Aydın, M. K., & Beşbalı, S. G. (2018). Türkiye'nin cari açık sorunu üzerine bir değerlendirme. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 1-14.

Bağır, R. (2022). Planlı kalkınmaya geçişte rol oynayan faktörler ve planlı kalkınma döneminin başlaması (1963-1967). *Akademik Açı*, 2(1), 4-36.

Benli, M., & Atıcı, G. (2023) Türkiye'de ekonomik kompleksite ve iktisadi büyüme üzerindeki etkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(2), 400-429.

Bilgili, Y. (2016). *Makro iktisat*. 4T Yayınevi, İstanbul.

Çavuş, T. (2012). Dış politikada yumuşak güç kavramı ve Türkiye'nin yumuşak güç kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 23-37.

Çuhadar, P., & Altın, M. (2022). *Covid-19 sürecinin sosyo-ekonomik etkileri üzerine kümeleme analizi ile bir inceleme: İktisadi ve finansal uygulamaların ampirik yöntemlerle tahlili*. Ekin Yayınevi, Bursa

Dağdemir, Ö., & Küçükcalay, A. M. (1999). Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat politikaları ve makro ekonomik göstergeler açısından bir karşılaştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3).

Dinler, Z. (2016). *Mikro ekonomi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

Eker, A., Altay, A., & Sakal, M. (1994). *Maliye politikası (teori ilkeler ve yöntemler)*. Takav Yayınları, Ankara.

Gevher, R., & Acet, H. (2023). Avrupa birliğinde sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonominin gelişimi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 224-253.

Gleicher, D. (1982). The historical bases of Physiocracy: an analysis of the tableau economique. *Science and Society*, 328-360.

Güngör, K. (2006). İktisadın tarihine kısa bir bakış ve merkantilizmden günümüze iktisadi düşünceler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41.

International Trade Council (2019). Why countries engage in international trade, Erişim adresi <https://tradecouncil.org/why-countries-engage-in-international-trade/>

İlseven, N. (1991). *Petrol sorunu Orta Doğu sorunları ve Türkiye*. Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara.

İspir, M. S., Ersoy, B. A., & Yılmaz, M. (2009). Türkiye'nin büyüme dinamiğinde ihracat mı ithalat mı daha etkin? *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 3-16.

Kanca, O. (2012). 1950-1960 arası Türkiye'de uygulanan sosyo-ekonomik politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63.

Kesici, M. R. (2009). Geçiş ekonomilerinin dönüşüm sürecinde Avrupa Birliği üyeliği ve istihdam. *Journal of Social Policy Conferences*, 408-448.

Kılıçbay, A. (1992). *Türk ekonomisi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Korkmaz, S., & Aydın, A. (2015). Türkiye'de dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisi: Nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 47-76.

Liberman, P. (2004). Trade and peace. *International Studies Review*, 139-141.

Mcdonald, B. (2009). Back to basics: Why countries trade. international monetary fund: Erişim adresi <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2009/12/basics.htm#author>

Nwandu, L. O., Olulowo, T. G., & Moghalu, F. A. (2021). International trade: a tool for promoting peace among nations of the world. *Journal Of African Studies And Sustainable Development*, 181-198.

Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol krizinin ekonomiye etkileri ve stagflasyon olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.

Palacioğlu, T. (2018). Mutlak üstünlük ve bazı dış ticaret teorileri. *İto Bilgiyi Ticarileştirme ve Araştırma Vakfı İstanbul Düşünce Akademisi*, (8), 1-35.

Parenti, M., Ushchev, P., & Thisse, J. F. (2017). Toward a theory of monopolistic competition. *Journal Of Economic Theory*, 167, 86-115.

Saçık, S. Y. (2009). Dış ticaret politikası ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009(1), 162-171.

Savaş, V. F. (1997), *İktisatın tarihi*. Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, İstanbul.

Sönmez, M. (1985). *Türkiye ekonomisinde bunalım: 24 Ocak kararları ve sonrası*. Belge Yayınları, İstanbul.

Stigler, G. J. (1958). Ricardo and the 93% labor theory of value. *The American Economic Review*, 48(3), 357-367.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2024), Erişim adresi <https://onikinciplan.sbb.gov.tr/>

The Observatory of Economic Complexity (OEC), (2024). Country rankings. Erişim adresi <https://oec.world/en/profile/country/turkey>

Ticaret Bakanlığı, Erişim adresi <https://tagm.ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-musavirlerimizle-elektronik-sohbet-toplantilari-tunus-04-06-2024>

Topuz, H. (1972). *Türk basın tarihi*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Turgut, A. (2006). Finansal krizlerde IMF'nin rolü ve önemi: 1997 Asya ve 2000-2001 Türkiye krizleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2006(1), 1-14.

Uçan, O., & Koçak, E. (2014). Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 51-60.

Uğur, B. (2022). *Dış ticaret teorilerinin evrimi*. İksad Yayınevi, Ankara.

Uygun, E. (2001). 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri üzerine değerlendirmeler. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 25(227), 37-70.